

VIII

Kuhistan, Kerman ve Mekran¹

Medlerin bu yöndeki göçlerine rağmen İran'ın güney bölgeleri Arîler tarafından mesken edilmiştir. Herodot (I, 125) güney bölgelerde yaşayan İranlıları Medlerin aksine, Farslar genel adı altında toplar; Farslara Gedrosia'nın güney-doğusundaki Mekran ve Kerman bölgelerine isimlerini veren Δηρουσιατοι ve Γερμάνιοι kabileleri de dâhil edilir. Bu göç, muhtemelen, doğudan batıya doğru ilerledi; İranlıların kuzey kolundan bu Arîler, muhtemelen, Horasan'da ayrıldılar, Sistan'a geçtiler, Herodot'un *Saranglar* dediği kabile orada kalır; sonradan Ζαράγγιοι (Arrian), *Zarangae* (Plinius) ve Δράγγιοι (Arrian, Strabonus), *Drangae* (Plinius) ve Δραγγιανή, *Drangiana* daha sık kullanılır; bu ad ortaçağda bölgenin başkenti *Zerenc* adında karşımıza çıkar. Kipert² de Arîlerin Sistan üzerinden güneye doğru ilerledikleri görüşündedir.

Sistan'dan hareket eden Arîler ilk önce çöl üzerinden bugünkü Kerman'ın kuzey-doğu bölgesine ulaşmış olmalıdır; Kerman bölgesi, jeolojik yapısı ve kuzey-batıdan güney-doğuya bakan yönü ile Zagroş sistemine girer; Zagroş, İran ile bazı sıradağlarla parçalara bölünen düzlük arasında batı sınırını oluşturur. Tarihî devirde Sistan'dan Bam'a giden yolun önemi büyüktü. Burada kültür çizgisi Sistan'dan bozkır ile ayrılır; bu bozkır kuzeye yayılan geniş stepten küçüktür. Habis şehrine götüren tepeler bozkırı ikiye –Deşt-i Kevir ve Deşt-i Lut- böler; Arap coğrafyacıları bu iki alanı Horasan bozkırını (مغزة خراسان)³ adı altında birleştirirler. Kevir kelimesinin menşei belli değil; Tomaşek bu kelimenin eski Farsçadaki *gaw* (cavitas)⁴ türevi *gawer* (کویر) olduğunu düşünür; bu terimin Arapça قفر kökünden çoğul قفار veya قفور kelimesinden gelme ihtimali daha yüksektir; manası 'susuz, bitkisiz çöl'. Kevirlerin dış özellikleri: düzlük, siyah kil toprak, yeşil su balçıkları ve stepte beyaz lekeler veya uzaktan buzdu andıran ve ayaklar altında çıtırdayan, geniş alanı ince beyaz örtü gibi kaplayan bol miktarda tuz. Yağmur döneminde kevir kirli saz, hatta denize dönüşür. 'Horasan bozkırını' Arap coğrafyacılarına Arabistan ve Kuzey Afrika çöllerine nispeten aşırı verimsizlik izlenimi bırakır. İstahrî, Arabistan ve Kuzey Afrika'da bazı küçük alanlar hariç tüm steplerin otlak olduğunu ve göçebe kabileler arasında paylaşıldığını, Horasan stepinde ise kimse'nin yaşamadığını, sadece yol üzerinde belirli aralıklarla posta istasyonlarının görüldüğünü⁵ yazar. Fakat aynı coğrafyacının sözlerinden burada göçebelerin bulunduğunu öğreniyoruz: kervanlar sadece doğa afetlerinden değil, eşkıyaların saldırılarından da zarara uğrarlardı⁶. Çöl ile sınır topraklar çeşitli hükümetlere bağlıydı ve bir hükümetin takibinden kaçan eşkıyaların diğerinde sığınabiliyor olmaları bu duruma müsaade ediyordu. Yağmalar, Kerman'ın güneyinde yaşayan Beluciler ve Kufisler (القفس) tarafından yapılıyordu. Makdisî'nin sözlerine göre⁷ Buî Adud Ad-Daule (949–983) bu halkları mağlup eder, 80 genci rehin alır; rehinler Şiraz'da sürekli zindanda bulunduruyorlardı ve aynı sayıda rehin karşılığında azat ediliyorlardı. Bundan sonra eşkıyalar

¹ V. V. Barthold, İran'ın Tarihî Coğrafyası ve Tarihi Üzerine Çalışmalar, Rusya İlimler Akademisi, Doğu Edebiyatı Yayınları, Moskova, 2003, s.140-151.

² Lehrbuch, § 67, No 2. «Barthold'un ilavesi:» Bu göçün olup olmadığı şüphelidir.

³ «Barthold'un ilavesi» Taberî, II, 1637, Horasanlı Asad döneminde مغزة 'te ایوبات yapısı hakkında.

⁴ Tomaschek, *Zur historischen Topografie*, II, s. 582.

⁵ İstahrî, 227–228.

⁶ «Barthold'un ilavesi» کوفجان saldırıları için bkz: Nasir-i Hüsrev, *Sefer-Nâme*, Tahran, taşbaskı, 250. Kovard'ın yağmalara son vermesi için bkz: RTHS, I, 5 sq., 10 sq; Sykes, *Ten thousand miles*, p. 416 sq; kuleler için bkz. p. 418; Nasir-i Hüsrev'in Nain ve Tebes çöllerinden geçen yolun tasvirini için bkz. a.g.e. s. 250-251 (İsfahan'dan Tebes'e kadar 110 fersah; Nain'den کرمة'e kadar 42 fersah, oradan ise çöl başlar; bu çöl yolunda her iki fersahta bir کنبدکهما inşa edilmiştir; hareket eden kumlar; ;(olarak adlandırılan (ی مارم طابد (مدینز طابد) Tabas, aynı eser, 252). Oradan kuzeye doğru 40 fersahta Nişapur, çöl üzerinden güneye doğru 40 fersahta Habis, doğuya doğru کوهو محکم. Hükümdar نین محمد کیلی.

⁷ Makdisî, 489.

sultan Adud Ad-Daule'den rehberin refakat ettiği kervanlara dokunmazlardı; sadece Samanîlerin toprakları ve kervanları hedef alınıyordu.

Kerman ile Horasan'ın güneyindeki dağlık bölge olan Kuhistan arasında birkaç yol vardı, özellikle Raver ve Neybend vahasından Hur'a ve Habis üzerinden Husp'a giden yollar sık anılır. İran tarihinde Kuhistan bölgesinin büyük önemi yoktur; X. yy. da köyler birbirinden geniş alanlarla ayrılır, burada sadece göçebeler yaşayabilirdi; bölgede nehirler yoktu, sadece kuyu ve yer altı karnalları⁸ vardı. Kuhistan'ın güneyinde palmyeler yetişiyordu; diğer bölgeler ise 'soğuk topraklar' idi. Tomaşek⁹ Kuhistan'a bakarak dağ minarelerinin kuruması ve rüzgârın etkisiyle şekil değiştirme süreçlerinin neticesinde İran'ın birçok binyıllar sonra nasıl şekil alacağına belirlenebileceğini söyler. Şehirler arasında Kain¹⁰ ve Tun¹¹ büyük öneme sahipti, bu yüzden Marko Polo¹² bölgeye Tunokain der. Kain, ticarî öneme sahipti ve Makdisî¹³ burası 'Horasan mallarının deposu ve Kerman'ın hazine mahfazası' (فرضة خرسان وخرزنة کرمان) der. Bunun yanı sıra, bölgede çok sayıda dağ kalesi olduğundan Kuhistan XI. yüzyılda İsmayililer tarikatının merkezlerinden biri haline gelir¹⁴.

Kerman, Mekran ve Sind'in çölleri Horasan çölüne göre daha az verimsizdi ve göçebe boylar tarafından mesken edilmişti. Dağların eteğindeki topraklar tarım ve bahçecilik için elverişliydi ve insanlar burada yerleşik yaşam tarzına erken geçtiler; Herodot Kermanlıları İran'ın yerleşik kabileleri arasına dâhil eder. Araplar, yetiştirilen bitkilere göre toprakları soğuk ve sıcak (Farsça سرد ve گرم kelimelerinden سرد و گرم) olarak ikiye ayırırlardı. Kerman'da bölgenin dörtte birini oluşturan kuzey bölgeler sıcak, diğerleri ise soğuk olarak değerlendirilir. Soğuk toprakların bitkileri güney bölgelerde yetiştirilemezdi, bunun tersine bazen rastlanırdı¹⁵. Güneyin en yaygın bitkisi hurma palmyesi, Tumanski'ye göre¹⁶ Kerman'dan güneye doğru kayboluyor; fakat Tumanski daha kuzeyde, Yezid'den Tahran'a giden yolda Akde köyünde¹⁷ birkaç küçük boylu palmyeye rastlanır. Kerman'da topraklar Fars'ta olduğu gibi her yerde değil belirli alanlarda işletiliyordu.

Arap coğrafyacılarının eserlerinde geçen Kerman şehirlerinin bir kısmı eski adlarını korumuştur, mesela Bam, Habis, Zerend, Mahan v.b. Mahan'da Ahamenîş zamanından kalma ve Kerman'da tek olan abide bulunur: XV. yüzyılda yaşamış ve Nimetullahî derviş dergahının kurucusu aziz Nimetullah Veli'nin türbesinde dörtgen temelli bir piramit var; piramitte üç dilde (Farsça, Asurca ve Suzian dilinde)¹⁸ 'Ben, Dara, yüce kral, kralların kralı, toprakların kralı, yurdun kralı, Giştasp'ın oğlu, Ahamenîş' yazısı vardır. Bu abidenin nereden getirildiği bilinmez¹⁹. X. yüzyılda Arap coğrafyacıların eserlerinde geçen şehirlerin bazıları günümüzde içinde buldukları vilayetlerin adını taşır: mesela, Narşemir, Bardasir, Ciruft ve v.b. Kerman'ın başkenti olarak Araplar Sircan'ı

⁸ İstahrî, 274-275.

⁹ Zur historischen Topografie, II, s. 572.

¹⁰ «Barthold'un ilavesi» Yate, *Khurasan and Sistan*, pp 63-64. Kain için: duvarın iç kısmında birkaç ev, pazar, mescit var; şehrin büyük kısmı ise duvarın dışındadır. Mescit 1368'te kurulmuştur (yazıya göre). Ticarete malların 2/3 Bender Abbas'a, 1/3 Meşhed ve Sebzevar'a gider. Kalelerden birinin yıkıntıları şehrin güney, diğerinin (قلعه دختر) ise doğu tarafında yer alır. Kain'in nüfusu sadece 4000 (Sykes, *Ten thousand miles*). Şimdi başkent Bircend'in nüfusu 25000 kadar, bkz: Yate, *Khurasan and Sistan*, p. 69. Kain'in idarecisinin unvanı حکمران; Kain sınırları güneyde Bandan'a, yani Sistan sınırına kadardır (ibid., p. 74). قاینات terimi.

¹¹ «Barthold'un ilavesi» Nasir-i Hüsvrev'in *Sefer-Nâme'sine* (Tahran, taşbaskı 253) göre Tebes ile Tun arasında 12 farsahlık mesafe vardır. Tun'un tasviri aynı eserde 253-254 sayfalarında yer alır. Tun ile Kain arasında 18 farsahlık mesafe; Kain'in tasviri eserinde 255. sayfasındadır. Kain'den kuzey-doğu yönünde 18 farsahlık mesafede زوزن, güneye doğru 30 farsahlık mesafede Herat bulunur.

¹² Çev. Minaev, 45-46, 56-57.

¹³ Makdisî, 321.

¹⁴ «Barthold'un ilavesi» *Tabakat-i Nâsirî*'ye göre Kuhistan'da 105 kaleden 70 İsmayililere aittir, Cüveynî'ye göre (bkz: Reşiddeddin, *Katrmer* baskısı, 174) ise Kuhistan'da 110. Orada محتشم unvanı hakkında bilgi verilir.

¹⁵ İstahrî, 159.

¹⁶ *Ot Kaspiyskogo morya*, s. 129.

¹⁷ «Barthold'un ilavesi» D. D. Belyaev'in mektubundan: Kerman şehrinin bulunduğu dağ platosu burun gibi Deşt-i Kevir, Bafk vs. düzlüklerin içine girer. Akde'deki palmyeler Bafke'deki palmyelerin devamıdır, normal boyutlarda ve çok verimli olurlar. Bafke'deki büyük palmyeler için bkz: Sykes, *Ten thousand miles*, p. 264. Bam ve aşağı komşusu Habis'in iklimi için bkz: D. Belyaev, *Otçet*, b. I, s. 37.

¹⁸ Eski Farsça, Akkadça ve Elamca.

¹⁹ «Barthold'un ilavesi» Heykel Petersburg'da idi. Weisbach'ın makalesi, *Die sogennante Inschrift von Kerman*, İAN, 1910. Akkad metninin görüntüsü için bkz: Jackson, *Persia Past and Present*, p. 184 sq. «Söz konusu, üzerinde I. Dara'nın yazısı taş toptur. Önce Asya Müzesinde bulunan bu eser şimdi Ermitaj'dadır. Yazı ile ilgili çalışmalar için bkz: Kent, *Old Persian*, p. 114.»

gösterirler; muhtemelen o, bugünkü Sircan vilayetinin başkenti Seyidabad'ın yerinde değil, onun kuzey-doğusundaki başkenti Behramabad olan Rafsincan vilayetinde bulunuyordu, çünkü Arap coğrafyacılar Sircan'dan Zerend'e kadar sadece 2 günlük yol sayarlar²⁰.

Tomaşek'in fikrine göre²¹ Sircan Araplar döneminde başkent olur; o zamana kadar Sasanî hanedanının kurucusu Ardaşir tarafından kurulan ve Veh Ardaşir (Araplara Bardasir şeklinde değiştirildiler) adını alan Kerman başkent idi. X. yy. sonunda bölgenin askeri ve idari merkezi olan Bardasir'in tasviri Makdisî²² tarafından yapılmıştır. Arap işgali tarihinde görüldüğü gibi Sircan İslam öncesi dönemde de Kerman'ın başkenti idi; Ardaşir tarafından temeli atılan şehir sadece askerî bir kamptı; ancak X. yy. ikinci yarısında Buîlerin döneminde bölgenin ana şehri haline gelir ve burada XI ve XII. yüzyılda hâkimiyet kuran Selçuklular hanedanı sırasında da önemini korur. Bu hanedan hakkında geniş bilgiyi, kendisinden önceki kaynaklara²³ dayanarak XVII. yy. müellifi Muhammed bin İbrahim verir. Selçuklu hükümdarları yılın yedi ayını Bardasir'de, beş ayını güneyde Ciruft'ta geçiriyorlardı. Selçukluların bu kolunun kurucusu sultan Alparslan'ın ağabeyi Kavard idi. Ağırıklı olarak çöl üzerinden seyahati kolaylaştıran kervan saray ve başka yapıların inşaatıyla ilgilenen Kavard'ın yanı sıra birçok yapının inşaatı zalim, ama aynı zamanda din adamları sınıfını himayesi altına alan I. Muhiseddin Muhammed'e (1141–1156) atfedilir. O, Bardasir ve Ciruft'ta birkaç mescit, medrese, rabat ve hastane kurdurur; Bardasir'de camide çeşitli ilimlere göre 5000 ciltlik kütüphane oluşturur²⁴.

Eski şehrin yıkıntıları ve rivayetler XIV. yüzyılda Guvaşir adını taşıyan Bardasir'in bugünkü Kerman şehrinin yerinde bulunduğunu tasdikler. Şehrin planı Hanıkov'un kitabında²⁵ mevcut. Binaların en eskisi halk arasında Melikşah (1072–1092) tarafından kurulduğu anlatılan Melik mescididir; tarihî bilgiye göre²⁶ o, yerli yönetici Turanşah (1085–1097) tarafından bu devirde oluşan rabatta kurulmuştur. Cami XIV. yüzyılda Muzafferiler hanedanı döneminde kurulmuştur; kuruluş tarihini gösteren yazı (1 Şevval 750/ 13 Aralık 1349) zamanımıza kadar gelmiştir. Makdisî'ye göre X. yüzyılda Bardasir'den Mahan'a kadar sıra sıra bahçeler vardı²⁷; Hanıkov'a göre şimdi bu alan Deşt-i Lut²⁸ gibi verimsiz bir çöldür.

X. yüzyılda Kerman'ın şehirleri İran'ın ve Orta Asya'nın diğer şehirlerinden pek farkı yoktur ve 4 kapılı duvarla çevrilerdi; sadece başkent Sircan'ın 8 kapısı olduğu söylenir²⁹. Arap coğrafyacıların verdiği malumata göre İstahrî ağaç yetersizliğinden dolayı evler kubbe şeklindeydi³⁰. Bu tip evler Kerman'da günümüzde de var; burada 1894'te bulunan Tumanski³¹ Negar köyü hakkında şöyle der: 'Avluların çoğunun damları kubbe şeklindeydi ki bu ormanların az olduğunun göstergesidir'³². Büyüklük bakımından Sircan'dan sonra bölgenin sanayi merkezi Bam³³ şehri gelir; burada üretilen keten kumaşlar çok dayanıklı olup Mısır'a kadar tüm İslam alemine ihraç ediliyordu; bu kumaşlardan yapılan kıyafetler beş ila yirmi beş yıl arası giyiliyordu. O dönemde Bam'da üretim günümüzde de meşhur Kemran şalları üzerinde yoğunlaşmıştı; İbn Havkal'in sözlerine göre³⁴ bir şalın fiyatı 30 dinara (150 ruble) kadar ulaşıyordu. Bugün şalların yanı sıra Kerman halıları da ünlüdür; X.yy. coğrafyacıları bu zanaattan bahsetmezler, fakat dokumacılık sanatı türü XIV. yüzyılda Timur döneminde mevcuttu; Fars ve Kerman ustaları Timur'un Semerkand'da kurduğu

²⁰ Le Strange, *Kirmân*, p. 289.

²¹ *Zur historischen Topografie*, I, s. 176.

²² Makdisî, 461.

²³ Ebu Hamid Muhammed bin İbrahim için bkz: Barthold, *Turkestan*.

²⁴ RTHS, I, 32–33.

²⁵ «Khanikoff, Mémoire»

²⁶ RTHS, I, 20–21.

²⁷ Makdisî, 462.

²⁸ Khanikoff, Mémoire, p. 199. «Barthold'un ilavesi» Kerman'ın planı için Sykes, *Ten thousand miles*, p. 188. Şehrin nüfusu 50 000 kişi. Şehrin alanı batıdan doğuya bir mil, kuzeyden güneye ise biraz fazladır. Kerman'da Lütif-Ali ve Ağa Muhammed arasındaki mücadelede 70 000 kişinin gözleri oyulmuş, 20 000 kadın ve çocuk köle olarak satılmıştır.

²⁹ Makdisî, 464.

³⁰ İstahrî, 167.

³¹ *Ot Kaspiyskogo morya*, s. 126.

³² «Barthold'un ilavesi» Başka bir sebep, toprağın özelliğidir; burada toprak kumludur.

³³ «Barthold'un ilavesi» Bam ve yeni kale, görüntü için Sykes, *Ten thousand miles*, p. 218.

³⁴ İbn Havkal, 223.

Bibi Hanım camisi³⁵ için ipek halılar götürürler. Kerman'ın kuzeyi Kubenan'da Yakut³⁶ ve Marko Polo'nun³⁷ verdikleri bilgiye göre çinko oksit işleniyordu; çinko oksit göz hastalıklarına karşı ilaç olarak başka ülkelere ihraç ediliyordu.

Kerman'ın güneyindeki 'sıcak ülkelere' (garmsir) İranlılar kuzeye göre daha geç geldiler ve buranın yerli halkı hâlâ İranlı işgalcilerden farkı koruyorlar. Coğrafya açısından bu yerler yeterince araştırılmamıştır; İran'ın iç havzalarının nerede bittiği ve Hint Okyanusu havzasının nerede başladığı meselesi net çözüme ulaşmamıştır. Ciruft bölgesi Halilrud (bazı seyahatçilerde Haliri) çayı tarafından sulanır; Tomaşek³⁸ XIX. yy. başının seyahatçisi Floyer'in³⁹ bu çayın denize döküldüğü fikrini reddeder ve onun kumlarda⁴⁰ kaybolduğunu öne sürer; fakat 1894'te Tumanski⁴¹ onun denize döküldüğünü duymuştur.

Kerman'ın kuzey-doğu bölgelerinden Ciruft, Bariz (şimdi Cebal Bariz⁴²) dağlarıyla ayrılıyordu. Bu dağların halkı İslam'a Abbasîler döneminde geçtiler ve ancak Safarîler sırasında, IX. yy.da Müslüman hükümdarların hâkimiyetlerini kabul ettiler⁴³. Kerimabad köyünün yakınlarında bulunan Ciruft şehrinin yıkıntıları Moğol öncesi devirde İslam dünyasının en zengin şehirlerinden biriydi. Burada Basra körfezinden Ormuz koyundan (bugünkü Bender-Abbas'ın yakınında) gelen yol ile Hindistan'dan Calk⁴⁴ üzerinden gelen yol birleşir; burada Hindistan'dan getirilen mallar İran'ın diğer bölgelerine dağıtılıyordu. X. yüzyılda şehir büyüklük açısından Sircan ve Bam'dan⁴⁵ sonra gelir; fakat refahı Kerman'ın Selçuklu hükümdarları sırasında artar ve Bardasir ile birlikte devletin iki başkentinin biri olur. Yabancı tüccarlar Kamadin adlı yerde otuyorlardı; Muhammed bin İbrahim'in⁴⁶ sözlerine göre Kamadin 'zenginlerin hazinesi, şark ve garptan gelen malların mahfazası idi': *وغرب خزینة متمولان وگنجخانه رباب بضایعی شرق*.

Kamadi adıyla Ciruft Marko Polo'da⁴⁷ geçer; o dönemde şehir tamamen yağmalanmıştı.

Ciruft'tan denize giden yol Rudbar üzerinden geçiyordu. Rudbar ve deniz kıyısı arasında, dağlarda, yolun doğusunda Kufis halkı (قفص Farslarda گوج veya گوفج) yaşıyordu; Kufisler özel bir dilde konuşurlar; İstahrî'ye göre⁴⁸ halk Arap menşelidir. Ülkede yedi sıradağ vardı ve her birinin yöneticisi vardı; dağlarda 10 000'e yakın erkek vardı. Bu dağlıların atları yoktu ve yağmalarını yaya yapıyorlardı, buna rağmen Kerman, Fars ve Sicistan'ın sınır bölgelerine dehşet saçıyorlardı. Şii topluluk Fatimî halifelerinin hâkimiyetini kabul etmişlerdi⁴⁹. Buî Adud Ad-Daule'nin hükümdarlığı döneminde onların yağma hareketlerine son verilir, ancak XI. yy. başında Buîlerin zayıflamasıyla bu dağlılar Kerman'ın güney kısmı ve Ciruft'u ele geçirirler; Kerman Selçukluların hanedanının kurucusu Kavard hileyle bu toprakları kendi sınırları içine katar⁵⁰. Tomaşek⁵¹ قفص halkının ülkesinin bugünkü Beşakird vilayeti olduğu görüşündedir; Beşakird altı eyalete bölünür; yönetici Anguran şehrinde oturan sultana bağlıdır; İran hükümetinin idaresi kabul edilmez.

³⁵ Abdürrezak, elyazma, taşbaskı 18a.

³⁶ Mu'cam, IV, 316.

³⁷ Çev. Minaev, 56.

³⁸ *Zur historischen Topografie*, I, s. 183.

³⁹ *Unexplored Baluchistan*

⁴⁰ *Barthold'un ilavesi* Caz Morian sazlık gölünün uzunluğu 50 MİLDİR, Sykes, *Ten thousand miles*, p. 143. Yazın gölün tamamı veya büyük kısmı kurur (ibid., pp. 306–308). Schwarz (*İran im Mittelalter*, T. III, 217) eserinde İbn Havkal'ın (220, 12) Kerman'da göl olmadığına dair sözlerine yer verir.

⁴¹ *Ot Kaspiyskogo morya*, s. 124.

⁴² *Barthold'un ilavesi* D. Belyaev, *Otçet*, b. I, s. 68, Celal Bariz'in okyanustan esen nemli rüzgârlara karşı ilk ciddi engel olduğunu yazar.

⁴³ İstahrî, 164.

⁴⁴ A.g.e., Makdisî, 486.

⁴⁵ İstahrî, 167.

⁴⁶ RTHS, I, 49.

⁴⁷ Çev. Minaev, 49. *Barthold'un ilavesi* aynı yakınlaştırma Sykes, *Ten thousand miles*, p. 267. (Kamadin, Ciruft'un semti olarak), orada Houtum-Schindler'in, *Notes* makalesine atıf vardır. Bu makalede, s. 495: 'Camadi is a contraction of Khun-i Muhammedi, the canal of watercourse of Muhammed'. Sykes'a göre, yıkıntılar Sercaz civarında, Halil Rud vadisinde, sağ kıyıda yatar. Kale dörtgen şeklindedir, her tarafı 286 YARD (*Ten thousand miles*, p. 267). Harabeler için bkz: D. Belyaev, *Otçet*, b. I, s. 85 ve ilerisi. Sercaz Yate'nin haritasında Sykes'in haritasında Kamadin'in olduğu yerdedir.

⁴⁸ İstahrî, 164.

⁴⁹ İbn Havkal, 221.

⁵⁰ RTHS, I, 5–8.

⁵¹ *Zur historischen Topografie*, I, s. 190.

Ülkeye ulaşım zordur, ancak yerli cins eşekler kullanılır. Ülkenin nüfusu en fazla 2000 kişi; hâkim Farslar ve Belucülerin yanı sıra köle konumunda olan Dravid kabilesi yaşar; Tomaşek bu kabilenin ققص kavminin torunları olduğu görüşündedir. Ülke, denize yakın olmasına rağmen az araştırılmıştır ve kültürün en alt basamağında bulunuyorlar⁵².

İran'ın deniz kıyılarından sadece Basra Körfezi kıyısının tarihî önemi vardı, hâlbuki müsait koylar daha doğuda da var. Körfezi okyanustan ayıran Ormuz boğazı adını XIV. yüzyılda kıtada, bugünkü Bender-Abbas limanından daha güneyde bulunan meşhur limandan almıştır. Ormuz ve balıkçıların yaşadığı ve Fars-Ormuz yolunun⁵³ geçtiği Suru köyü arasında bir günlük mesafe vardı. X. yüzyılda Ormuz çok kalabalık nüfusa sahip olmasa da Kerman'ın koyu sayılırdı⁵⁴. Neticede Hindistan ile deniz ticareti iki yerde yoğunlaştı: Ormuz ve Basra Körfezinde Kış adası (şimdiki Keys)⁵⁵. Ticari rekabetin neticesinde Kış ile Ormuz hâkimleri kendi aralarında mücadele ediyorlardı; her biri rakibine engel çıkartıyor, gemilerini durduruyordu; bunun neticesinde ticaret büyük zararlara uğradı⁵⁶. XII. yy. sonunda Kerman'ı Dinar'ın önderliğinde⁵⁷ Guzların eline geçer ve Kış'in hâkimi Dinar'dan her sene 100 000 dinar ve 50 Arap atı⁵⁸ karşılığında Ormuz'u ona vermesini ister.

Ormuz ve Kış'in ticarî önemi Moğolların döneminde de devam eder. Marko Polo'ya göre⁵⁹ Kış, Ormuz ve Hindistan'ın diğer yerlerinden Hindistan malları karşılığında genelde atlar ihraç edilirdi. Marko Polo'ya göre⁶⁰ Ormuz'un hâkimi Kerman yöneticisinin vekiliydi, fakat belirlenmiş vergiyi ödemiyor ve onunla savaşıyordu. O aynı zamanda Arap kıyısı ve Maskat'tan güney-doğuda⁶¹ bulunan Kalhat limanına sahipti ve Kerman maliki ordu gönderdiğinde ve Basra Körfezine giden gemileri esir aldığı anda oraya sığınuyordu. Kerman maliki zarara uğradığından barış anlaşması yapmak zorunda kalıyordu. Muhtemelen, burada Arap hanedanı söz konusudur, çünkü kurucusunun ismi Mahmud Kalhati'dir⁶². Orta Asya Arileri hiçbir zaman deniz korkusunu yenemediler, Arap deniz kıyı bölgesi Oman'da yaşayanlar ise her zaman cesur deniz eşkıyaları idi. Özellikle A'dud Ad-Daule başta olmak üzere Moğol öncesi devirde Builer gibi İran'ın güçlü hükümdarları ve Selçuklular Oman'ı hâkimiyetine alabildiler.

XIV. yy. başında Kerman'da Moğolların yağmaları Ormuz'un malikini şehri Zeraun, veya Ceraun (şimdiki Ormuz) taşımaya mecbur eder. Burada Eski Ormuz'dan 3 fersahlık mesafede Yeni Ormuz kurulur⁶³. Şehir Arapların elinde kalmaya devam eder⁶⁴; XVI. yy. başında maliki

⁵² «Barthold'un ilavesi» Beşakird için bkz: Sykes, *Ten thousand miles*, pp. 304–309: nüfusu 8000; 4 ilçesi var: Sinderk, Cekdan, Anguhran, Marz; her biri senelik 40 FUNT vergi ödüyordu. «bkz: Spooner, *Küch u Balüch*; Geshevitch, *Travels*»

⁵³ İstahrî, 167, 170.

⁵⁴ a.g.e., 166.

⁵⁵ «Barthold'un ilavesi» Vassaf'ta (Mumbai baskısı, s. 170 ve ilerisi) Melik Sultan'ın sırasında adanın atabek Ebu Bekir tarafından işgal edilmesine kadar 300 yıl orada hâkimiyet sürdüren جزیره قیسر tarihine yer verilir.

قیصر قیس و امام سعد الدین ارشد که امامت و تقدم قیس هنوز بر اولاد او مقرر است تاریخ ملوک بنی قیسر ساخته ...
دولتخانه قیس جزیره قیس اگر چه از معظمتات جزائر خلیج فارس است بایر و غایر مسکون است

⁵⁶ Barthold, *Turkestan*, b. II, s. 425.

⁵⁷ «Barthold'un ilavesi» Dinar için H. 584/ M. 1188'de Afzal Kermanî'nin tarihi oluşturulur, 1876'da Tahrân'da taşbaskısı yapılır. Bu eser için bkz: Sykes, *Ten thousand miles*, p. 48, n. 3; Rozen, ZVORAO, c. II, s. 182 ve Rieu katalogu, *Suppl. Pers.*, 90-91 «(Or. 2887, Or. 3584; karşılaştırmız: Storey, *Persian Literature*, vol. I, pp. 357, 1297».

⁵⁸ RTHS, I, 160–161.

⁵⁹ Çev. Minaev, 261. «Reşideddin, *Mukâtabât*, Şafi' baskısı, 196 ve ilerisi»

⁶⁰ Çev. Minaev, 308. «Barthold'un ilavesi» Bahreyn adası için bkz: Ta'rîh-i Şiraz; H. 663 (M. 1235–06) onu atabek Ebu Bekir ele geçirir, 8 sene sonra Katif ve Lahs'ı toprakları içine katar. Atabekler ve Moğollar döneminde ada Fars'ın hâkimiyeti altındadır, «سلطین تورکمانیه» döneminde ise Ormuz'un malikine aitti; I. Abbas sırasında yeniden Fars topraklarına katılır; son Safevîler sırasında onu Fars ve Laristan kıyı çizgisinde yaşayan Araplar ele geçirir; Nadir Şah zamanında tekrar Fars'a katılır; H. 1209'da (M. 1794–05) onu بنو عبیه ta isyancı Araplar işgal eder. «Karşılaştırmız: Wilson, *The Persian Gulf*»

Bahreyn'de inci avı için bkz: Sykes, *Ten thousand miles*, p. 241; Hamdullah Kazvinî, *Nuzhat al-kulûb*, Le Strange baskısı, I, 138; en çok inci Harak adasında çıkartılır. «Harak adası için bkz: Le Strange, *The Lands*, p. 261; Celal Ali Ahmed, *Dürr-i yetim*; Grishman, *Ile de Kharg*; Bahreyn için bkz: Bodyanski, *Bahreyn*; Rentz-Mulligan, *al-Bahrayn*»

⁶¹ «Barthold'un ilavesi» Kalhat ve eski şehrin yıkıntıları için bkz: Wellsted, *Reisen*, Bd I, S. 32 sq; Schliefer, *Kalhât* makalesinin kaynakçasına bkz.

⁶² Marko Polo, Yuka-Kordye baskısı, I, 113.

⁶³ «Barthold'un ilavesi» Karşılaştırmız: Forbigier, *Handbuch*, Bd II, S. 553–554; Sykes, *Ten thousand miles*, pp. 85, 302; (eski Ormuz'un yıkıntılarının bulunduğu Minbae hakkında) karşılaştırmız: Le Strange, *The Lands*, p. 318, Schwarz, *İran im Mittelalter*, T. III, S. 243 sq; Stübe, *Zur Geschichte*; idem, *Ormuz*».

⁶⁴ «Barthold'un ilavesi» Timur'un Ormuz'u alması hakkında bkz: Klaviho, Sreznevski baskısı, 178 ve ilerisi. Çin'den Ormuz'a kadar 10 gün karada ve 10 gün denizde süren yol hakkında fantastik izlenim.

Kişim adasını da alan Portekizlere teslim olmak zorunda kalır; 1622'de Portekizler her iki yerden de şah Abbas tarafından kovulurlar. şah Abbas'ın ölümünden sonra ada önemini kaybeder ve Gombrun (şimdi Bender-Abbas)⁶⁵ şehri ticari liman haline gelir. Hem ada, hem kıtada iklim Avrupalılar için son derece uygun deęildir⁶⁶; Arap kıyısı kadar olmasa da rutubet ve toz karışık kavurucu sıcaklık vardır. Burada ve Mekran kıyısında deniz ticareti Arapların elindedir; Farslar tarımla uğraşan çiftçi tabakayı oluştururlar. Nadir şah'tan Nasreddin'e kadar Bender-Abbas ve bazı kıyı noktaları siyasî açıdan Arap sultanı Maskat'a bağlıydı; fakat Nasreddin'in döneminde burada Farslar hâkimiyeti alırlar.

şimdi Mastak'ın sultanı veya imamı denizin kuzey kıyılarında sadece havan ve Belucistan sınırları içinde Gvadur bölgesine sahiptir.

Arîler sahil çizgisine Kerman'dan sonra yerleşmiş olmalıdırlar. Bölge Gedrosia adını Herodot'ta Δηρουσιατοι şeklinde geçen Fars halkının bir dalından alsalar gerek. şimdiki Mekran adı ise bilim adamlarına göre bir Arî kavmi tarafından değil, Dravid menşeli bir halkın adından gelir; bu kavim Yunanlarda Μάχαι veya Μόχαι, çivi yazılarında ise Maka veya Masiya⁶⁷ olarak geçer. Yunan coğrafyacısı Bizanslı Stephanos'a göre Μαχαρηνή bölgesini adına rastlanr; Müslüman coğrafyacılarında ise Mekran ile birlikte Makuran⁶⁸ şekli de geçer. Bölge halkı kültürel anlamda eskiden Nearhos'un gördüğü 'ihtifog'lardan pek farklı değildir. Nüfusun ağırlıklı olarak balıkla beslendiğine Arap coğrafyacılar da işaret ederler. Fakir ülke ve kötü iklimden dolayı Mekran'ın sahili balıkçılar için cazip değildi ve bu bölgenin tarihine şatt Al-Arab ve İnd ağzında arasındaki canlı deniz ticareti yansmaz. Ormuz ve Deybul koyu arasındaki alanda sadece bir uğrak yeri vardı: Mekran'ın kıyısında Tiz adası⁶⁹; Tiz koyu Çah-bar adıyla bugün de mevcut⁷⁰. Araplar Mekran'da yaşayan, muhtemelen Hint menşeli الزظ veya الجت halktan bahsederler. Mekran'ın önemli şehirleri her zaman ülkenin tarıma elverişli bölgelerinde yer alır; İbn Havkal'e⁷¹ göre ülkenin en büyük sorunu su yetersizliği idi, bu yüzden göçebeler ağırlıktaydı. Nehirlerin sayısı çok olmakla birlikte yılın büyük kısmında mecraları kurudur. Araplardan önce Mekran'ın başkenti Pencpur idi; şimdi Marquart'a göre Belucistan'da, İnan sınırında⁷² Pencgur eyaletinde Diz. Arapların gelmesiyle Kec, Arap coğrafyacılarında كيج veya ortaçağda bölgenin başkenti konumunu koruyarak كيج yükselişe geçer; XIII, XIV ve XV. yy. müelliflerin bu bölgeyi tanımlamak için مكران terimini kullanrlar; bu yüzden Marko Polo⁷³ Hindistan'a⁷⁴ ait gösterdiği bu bölgeyi Kesmakoran olarak adlandırır. Kec artık Belucistan sınırları içindedir⁷⁵; Mekran ve Fars Belucistanı'nın başkenti Bampur⁷⁶ olup, burada yaşayan yönetici Kerman'ın yöneticisine bağlıdır.

⁶⁵ *Barthold'un ilavesi* Pietro della Valle'de «Gombrun yerine» Combù ve Combrù (Pietro della Valle, *The Travels* 1892, vol. I, pp. 3, 8).

⁶⁶ *Barthold'un ilavesi* Zeraun adasında su yok; su, Kişim'den gemilerle getirilir (İskender Munşi, elyazma, taşbaskı 318b); aynı yerde بندرعبا سي, eski adı بندر كميرو; 1622'de savaşta Farsların önderi; şah Abbas o zaman Kandagar'ı kuşatr ve Ormuz'un düşüşü haberini aldıktan 2-3 gün sonra şehri alır (taşbaskı, 320a).

⁶⁷ Eski Farsçada Maka-, Maçiya-, bkz. Kent, *Old Persian*, p. 201.

⁶⁸ Marquart, *Erânşahr*, s. 31.

⁶⁹ *Barthold'un ilavesi* Tiz'den Deybül'e kadar kıyı tasviri için bkz: Birünî, *İndia*, çev. Zahau, I, 208-209 (Tiz, Hint Okyanusunun başlangıcı sayılır). Karşılaştırınız: Zarudny, *Otçet*, s. 153 ve ilerisi; Sykes, *Ten thousand miles*, pp. 131, 356.

⁷⁰ *Barthold'un ilavesi* Zarudny'a göre (a.g.e., s. 160) Çahbar'da 300 civarında ev ve 30 civarında tezgah vardır. Sykes'a göre (*Ten thousand miles*, pp. 90, 110) ise bir köydür. Tiz'in konumu daha iyidir.

⁷¹ İbn Havkal, 235.

⁷² *Barthold'un ilavesi* Pencgur, Mekran'ın en güzel ve verimli bölgelerinden biri, halkı son derece medenidir (Hughes, *Balochistan*, p. 157); Pencgur şehri ve ticarî önemi (ibid., p. 161); Kelat-i Mekran terimi (ibid, passim).

⁷³ Marko Polo, çev. Minaev, 290.

⁷⁴ *Barthold'un ilavesi* كيج و مكران bölgesi XVII. yy.da, 1621 yılına kadar Hindistan'ın içine giriyordu (Büyük Moğollar Devleti), bkz: İskender Munşi, elyazma, taşbaskı 306b.

⁷⁵ *Barthold'un ilavesi* Kec «günümüzde» bir şehir değil, birkaç kale ve köyün birleşmesidir; eskiden 3000 ev, Kelat, şikarpur, Gvattar ve Çahbar limanları ile ticaret gerilemiştir (Hughes, *Balochistan*, p. 158); Kelat'ta vergi toplayan memurun konakladığı yer; Kec ve Kelat hanı.

⁷⁶ *Barthold'un ilavesi* Sykes'a (*The thousand miles*, p. 122) göre Bampur'un nüfusu 200 ev civarındadır. Bampur ve Fahrac için bkz: Sykes, *Ten thousand miles*. Mekran ve tarihî eserleri için bkz: Stein, *An archaeological tour*; Stein, *Archaeological reconnaissances*; Vanden Berghe, *Archéologie de l'İran ancien*, pp. 17-18, 145-146; Dames, *Balöcistân*.

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

1. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi altı ayda bir yayımlanan hakemli bir dergidir.
2. Dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazılar daha önce yayınlanmamış, bilimsel nitelikte özgün makale, araştırma, inceleme, saha derleme yazıları, çeviri, kitap tanıtımı/eleştirisi olmalıdır.
3. Dergide yayınlanan yazıların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yazım tutarlılığı sağlamak için Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı İmla Kılavuzu'nun son baskısı esas alınması tavsiye edilir.
4. Dergiye gönderilen yazılar Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça yazılabilir. Türkiye'de yayınlanan bir dergi olduğu için yazının Türkçe olması tercih sebebidir.
5. Dergiye gönderilen yazılar, yayın kurulu tarafından incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakem tarafından değerlendirilir, raporların olumlu gelmesi halinde yayımlanır. Yayım kararının alınmasından sonra yazının yayımlanacağı yazar(lar)a bildirilir.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar dört kopya halinde (üç kopyasında yazar(lar)ın adı, soyadı ve diğer kişisel bilgileri bulunmayacak şekilde) yazılı metin olarak hazırlanmalıdır. Yazılı metinler virüs taramasından geçirilmiş yeni bir disket/CD ve yazar(lar)ın çalıştıkları kurum(lar), bölüm(ler), ve anabilim dal(lar)ı belirtilmiş, kısa özgeçmişlerinin ve irtibat sağlamak için kullanılacak telefon, faks, elektronik posta adresinin yer aldığı imzalı bir dilekçe ile birlikte, dergi yazışma adresine ve derginin elektronik posta adresine gönderilmelidir. Dilekçede, gönderilen çalışmaların başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olduğu belirtilmelidir. Tezlerden veya kongre, sempozyum, panel bildirilerinden üretilen makalelerin bu durumu metinde bir açıklama notuyla belirtilmelidir.
7. Türkçe özgün makaleler için özet yapılan dilde başlık ve Abstract, Resume, Zusammenfassung başlıkları altında 100 kelimeyi geçmeyen İngilizce, Fransızca, Almanca dillerinden birinde özet verilmelidir. (Önce makalenin Türkçe başlığı ve Türkçe özeti 100 kelimeyi geçmeyecek şekilde verilmelidir. Sonra makale dilinde 3-5 tane anahtar kelimeler verilmelidir. Bunların altına çeviri başlık, özet ve anahtar kelimeler eklenmelidir.)
8. Yayına kabul edilmeyen çalışmalar yazar(lar)a iade edilmez.
9. Yazar(lar)a, kendi yazısının yayımlandığı dergiden telif ücreti olarak 2 nüsha ve 20 ayrı basım verilir.

YAZIM KURALLARI

1. Yazılar IBM ve uyumlu bilgisayarlarda Windows Word programıyla, normal metin için Times veya Times New Roman karakteri 12 puntoyla, 1,5 satır aralığıyla yazılmış olmalıdır.
2. Yazıların uzunluğu konusunda sınırlama olmasa da yazının tek sayıda yayımlanabilmesi için kaynakçayla birlikte 25 sayfayı geçmemesi tavsiye edilir.
3. Metinde şekil, tablo, resim vb. Kullanılacaksa metin içinde ilgili yere, metinle arasında üstten ve alttan birer aralık bırakılmak suretiyle yerleştirilmelidir. Mümkün olduğu kadar bilgisayar aracılığıyla hazırlanmış şekiller kullanılmalı, tarayıcıyla en az 400 dpi çözünürlükte tiff veya jpg şeklinde taranmış olarak metne yerleştirilmelidir. Şekiller birbirini izleyerek numaralandırılmalıdır. Her şeklin altına numarası ile birlikte kısa bir açıklama, ortalanmış olarak yazılmalıdır.
4. Dipnotlar sayfa altına numaralandırılarak verilmelidir. Dipnotlarda kitaplar için bibliyografik künye sırası (büyük küçük harf durumuna dikkat edilerek) şu şekilde olmalıdır: Yazar Adı, Soyadı, *Kitap Adı*, Yayınevi, kaçınıcı baskı olduğu, basıldığı yer, yıl, sayfa numarası. Makalelerde ise şunlar belirtilmelidir: Yazar Adı Soyadı, "Makale Adı", Kitap veya Dergi Adı, cildi, sayısı, Yayınevi, baskı yeri, yılı, alıntı yapılan yerin sayfa numarası. İnternette alınan makale ise yazarın Adı Soyadı, "Makalenin Adı", Derginin Adı, sayısı, yayın tarihi, internet adresi ve erişim tarihi yazılmalıdır. Aynı şekilde internette alınan kitap, rapor gibi kaynaklarda da aynı bilgiler gösterilip sonuna tam internet adresi ve erişim tarihi eklenmelidir.
5. Kaynakçada ise yazar soyadı başa alınmalı, diğer bilgiler aynı şekilde verilmelidir. Kullanılan kaynak makale ise makalenin ilk ve son sayfası belirtilmelidir.

